

ANATOMISCHE LES

Beraad Grote Steden | 2 november 2012

Dames en heren,
Beste mensen uit steden en ommelanden,

Van harte welkom op deze Anatomische Les van het Beraad Grote Steden!

De keuze voor de titel van deze bijeenkomst heeft de nodige reactie opgeroepen. Is het de bedoeling sectie te plegen op het levenloze lichaam van de gemeente? Is de kerk soms ten dode opgeschreven? Wat bezielt ons om de Levende te zoeken onder de doden? Wie de gemeente liefheeft, legt haar niet open en bloot te kijk. Die neemt haar liever in de armen om haar te koesteren. Past een piëta niet beter bij de kerk dan een anatomische les?

Over deze vragen nadenkend kwam mij een ander schilderij voor ogen dan hetgeen op de flyer voor deze dag staat afgedrukt. Het is een recent werk uit 1989 van Marc Mulders. Diens schilderij *Ecce homo* toont het grondplan

(van Bramante) van de Sint Pieterskerk in Rome, waarop in het midden het lichaam van een dode man is geschilderd, die qua vormgeving overduidelijk ontleend is aan een andere Anatomische Les die Rembrandt schilderde. De man ligt zo, dat het halfronde koor van de kerk als het ware een aureool vormt rond zijn hoofd. De symmetrie van de kerkplattegrond staat in schril contrast met het bebloede lichaam van deze mens. Mulders zegt hierover het volgende:

Het grondplan van de kerk van het Vaticaan staat hier voor het versteende dogma dat het geloof is geworden. In den beginne was het woord schitterend, maar het instituut kerk heeft het geloof laten verworden. (...) Dit schilderij vormt een aanklacht tegen de kerk en ik heb daarom de lijdende Christus op de middenas geplaatst. Ik wil zo het lijdenden teruggeven aan de kerk.

Mulders' *Ecce homo* doet met andere woorden een appel op de kerk om weer een gemeenschap van vlees en bloed te willen zijn. De kerk moet zich bekommeren om de lijdende mens en niet op het eigen instituut met zijn versteende leerstellingen. Deze bloedende mens slaat aldus een open wonde in het gesteente van de kerk.¹

Terug naar de *Anatomische Les* van Rembrandt, de afbeelding die op de flyer van deze dag staat afgedrukt. Dit schilderij toont de openbare ontleding door dr. Nicolaes Tulp op 16 januari 1632 in de Vleeshal aan de Nes in Amsterdam. Het Amsterdamse chirurgijns-gilde, waarvan Tulp deel uitmaakte, stond per jaar één openbare ontleding toe, waarbij het

vereiste lichaam dan wel van een geëxecuteerde crimineel moest zijn. Anatomisch onderzoek was ‘modern’ in die zin, dat het de autoriteit van klassieke bronnen niet meer zomaar wilde aanvaarden. De chirurgijn wil de werkelijkheid proefondervindelijk benaderen. Op het schilderij trekt dr. Tulp trekt met een tangetje aan de ‘oppervlakkige buigspier’ in de onderarm, waarna de vingers van het lijk zullen gaan bewegen. *Kijk, zo werkt het. Zo zit het in elkaar.*

Rembrandt wilde graag grote stukken schilderen, maar in Amsterdam was daarvoor nauwelijks markt. De kerk had de Beeldenstorm net achter de rug, er was weinig adel, de burgerij was weliswaar bemiddeld maar niet zo kunstzinnig ontwikkeld. Een manshoog portret was al heel wat, maar een opdracht voor een groot altaarstuk, een kruisafname of het panorama van een veldslag kreeg Rembrandt niet. Hij moest het doen met de burgerlijke taferelen van een schuttersoptocht of een anatomische les.

Volgens kunstkenneren zette Rembrandt daarom de werkelijkheid naar zijn hand. Hij slaagde erin om aan zijn *Anatomische Les* een waarde mee te geven, die boven de ranzige rauwheid van het tafereel uit stijgt. Bij ontledingen werd namelijk begonnen met de weke delen: de buik en de hersenen – en daarna pas de stevige: zoals de onderarm en de hand die hier worden getoond. Maar Rembrandt houdt het lichaam grotendeels intact en voorziet de man zelfs van een bijbels wit lendendoekje.

De chirurgijns waren de opdrachtgevers, zeker. “Tulp is de grote meneer”, aldus journalist en kunstcriticus Koen Kleijn: “maar de held is het lijk: daar ligt een (...) draaideurcrimineel als het lichaam van Christus.”² *Ecce homo*, zie de mens!

Vandaag kiezen we een ander perspectief: van *Ecce homo* naar *Ecce ecclesia*. Zie de kerk! Maar we willen daarbij de moderne benadering van de anatomische lessen uit de renaissance behouden. Het gaat ons om de kerk als ‘levend lichaam’³ van Christus, zeker. Maar we willen de dynamiek wel kennen, we willen weten hoe dat in de alledaagse banaliteit werkt.

Want die kerk wordt door mensen bevolkt en bestuurd, door mensen gesaneerd en geherstructureerd. Wie niets doet, kan die kerk straks ten grave dragen. Dus doen we van alles en al doende leren we hopelijk ook nog wat. Dat is althans de bedoeling van deze dag.

Met de keuze voor een 'openbare ontleding' willen we duidelijk maken dat hierbij de scherp-te niet moet worden vermeden. Er staat immers veel op het spel en wie dan niet met scherp-te snijdt, zal ook niet leren. Maar de chirurgijns van onze les houden van de kerk en snijden als 'critical friends': hun kritische scherp-te dient de geneeskunst.

Een speciaal woord van welkom daarom voor Jodien van Ark, Ruud Koedijk en Bart van Noord: wij zijn blij dat jullie dit experiment met ons willen wagen.

Enschede en Den Haag hebben het *lef om lijk te zijn*. Want lef is daar wel voor nodig. Graag wil ik Jaco Zuurmond en IJo Akkerman en via jullie beiden ook de andere vertegenwoordigers van jullie gemeenten uit Enschede en Den Haag prijzen om die moed. Natuurlijk zijn het niet jullie, maar jullie plannen en besluiten die vandaag op de spreekwoordelijke snijtafel liggen, opdat andere steden er hun voordeel mee kunnen doen. Ik hoop dat dat ook voor jullie zal gelden. Want wie het lef heeft lijk te zijn, kan paradoxaal genoeg ook beter zicht krijgen op de eigen vitaliteit. Dank voor jullie komst en moedige medewerking!

Een anatomische les is een theateraal gebeuren. Niet het onderzoek maar de demonstratie staat centraal. Er werden daarom zelfs aparte, amfitheaterachtige zalen voor anatomische lessen ingericht. Ook hier hebben we met de inrichting van ruimte en programma gepoogd iets van dat theaterale, demonstratieve vast te houden. Daarbij is een goede regisseur natuurlijk onmisbaar. Ik ben blij dat jij, Barend, bereid bent om deze rol vandaag op je te nemen. Graag vertrouw ik jou de regie van deze openbare ontleding toe.

Derk Stegeman

(voorzitter Beraad Grote Steden | predikant voor Stad en Kerk in Den Haag)

1. Regnerus Steensma, 'De kerk doordringen van het lijden', in: *Trouw* 4 augustus 1994. Zie ook: http://www.dbnl.org/tekst/_low001199501_01/_low001199501_01_0007.php.

2. Koen Kleijn, 'Goddelijke schoonheid, aardse lelijkheid. Een anatomische les in zes delen', in: *De Groene Amsterdammer* 136, nr. 29/30 (19/26 juli 2012), 78-81, citaat op p.80.

3. Vergelijk: Rein Brouwer, Kees de Groot, Sake Stoppels, Erik Sengers en Henk de Roest, *Levend lichaam. Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*. Kok: Kampen 2007.